

דאגה באיראן מהצניחה בילודה והזדקנות האוכלוסייה

24.11.2024 | written by אלי קלוטשטיין

שלט חוצות בעיר איראנית טיפוסית מראה אדם נוסע על אופניו, ומרכיב עליהם את ילדו היחיד. הרוכב מצויר באופן חדגוני ועצוב, והוא נראה משתרך מאחור. בחלק הימני של השלט נראים אופניים ענקיים, ועליהם רוכבת משפחה מאושרת ^[1] האב מקדימה, האם מאחורה, ובתוכם ארבעה ילדים. הם צבעוניים, אווזים בלונים, ועוקפים בפער ניכר את הזוג הבודד שמביט עליהם בערגה. על השלט מופיע הכיתוב בפרסית ובאנגלית: "יותר ילדים, חיים שמחים יותר". גרסאות אחרות של השלט כוללות סירת משוטים במקום אופניים, אך העיקרון זהה.

המסר שמעביר השלט נועד להתמודד עם אחת הבעיות הקשות שפוקדות בעשור האחרון את הרפובליקה האסלאמית של איראן: שיעור הילודה של נשות המדינה הלך וירד, ומתקרב כיום במהירות מפחידה לממדים של משבר אמיתי. המצב כה חמור, עד שנראה כי האיראנים מצויים במרחק קצר מאוד מהשלב שבו צמיחת האוכלוסייה תעבור את הסף ותגיע לשלילית ^[2] כלומר, מספר מקרי המוות יעלה על הלידות, ומספר האזרחים במדינה ילך ויתמעט.

את הנתונים על היקף התופעה יש לבחון בזהירות הראויה. לא תמיד ברור לחלוטין למה בדיוק מתייחס כל פקיד איראני כאשר הוא מדבר על הסוגיה, ולעיתים מתפרסמים דיווחים סותרים ולא אחידים. עם זאת, דבר אחד ברור לגמרי: הבעיה הזאת מהותית, ומדאיגה מאוד את הרשויות באיראן. אם לשפוט לפי כמות הפעמים שדווח בתקשורת הבינלאומית על השיח של בכירים עליה, על ההתייחסות של ראשי המשטר לעניין ועל ניסיונות ההתמודדות עם הסוגיה הזאת ^[3] הרי שזהו עניין חשוב מאוד מבחינת הנהגת הרפובליקה האסלאמית. בנוסף, כתבות התעמולה בתקשורת, הנאומים והדברים שאומרים בכירי הממשל מלמדים גם כי המצב אינו משתפר או מתייצב, אלא רק מחמיר.

בעיית הפריון האיראנית קשורה בשלושה תהליכים משיקים: הראשון הוא הירידה בצמיחת האוכלוסייה, שכאמור מתקרב כבר לקו האפס ועתיד להגיע למאזן שלילי. השני הוא עלייה ניכרת בתוחלת החיים האיראנית, בדומה ליתר מדינות העולם. האחרון, שמדאיג מאוד אף הוא את ראשי המשטר, הוא שהאוכלוסייה האיראנית מזדקנת במהירות ^[4] כלומר, יש שכבה גדולה והולכת באוכלוסייה שנכללת בגיל שנחשב "מזדקן". על פי התחזיות האיראניות, תוך כעשרים שנה כשליש מהאוכלוסייה ברפובליקה האסלאמית יהיה מבוגר מגיל שישים, מה שמציב את ההנהגה בטהרן בפני אתגרים לא פשוטים.

ההתבטאות האחרונה בנושא של בכיר איראני מקורה בסגן שר הבריאות במדינה, עלי רזא ראיסי, שבשבוע שעבר סיפק תחזית קודרת למדי: לדבריו, עד שנת 2101 האוכלוסייה האיראנית

עלולה להצטמק למחצית מגודלה כיום, ו-50 אחוזים ממי שייוותרו אז בחיים ישתייכו לפלח האוכלוסייה הקשיש. מצב כזה, שבו איראן תידלדל למדינה שבה שוכנים 42 מיליון בני אדם בלבד, ישנה לחלוטין את כל אופייה.

נתונים עדכניים מראים כי העודף במספר הלידות על מקרי המוות באיראן בשנה שעברה הצטמצם לרמה נמוכה ביותר. מספר הלידות בשנת 2023 היה קטן ב-17 אלף לעומת 2022. זו מגמה שנמשכת כבר כמה שנים, כאשר כל שנה פוחתים מספר התינוקות ברפובליקה האסלאמית.

הטווח של שיעור הילודה בקרב הנשים האיראנית משתנה בהתאם לדיווחים: חלקם טוענים כי הוא גבוה מעט יותר משני לידות לאישה, המספר המינימלי הדרוש כדי לשמור על יציבות האוכלוסייה, שכן כל זוג הורים מגדל שני ילדים נוספים. אחרים מציינים שהנתונים נמוכים יותר, ומגיעים לכ-1.6 לידות לאישה. זה היה כנראה הנתון בבירה טהרן בשנה שעברה [2] והוא נמוך בהרבה ממספר הזהב של שני ילדים בכל משפחה.

התרגום המספרי של הנתונים הללו לשיעור הצמיחה של האוכלוסייה האיראנית מבהיל בהחלט את ההנהגה בטהרן. מדינה שהכפילה את גודלה תוך עשרים שנה צנחה אחרי עשור לצמיחה של פחות מאחוז, ולפני שנתיים רשמה גידול של 0.68 אחוזים בלבד של האוכלוסייה. מכיוון שהמגמה הזאת נמשכת, היא הולכת ומתקרבת במהירות גדולה ל-0 [2] ומשם כבר תתחיל מגמה שלילית.

לשם השוואה, ב-2022 שיעור הילודה בישראל [2] מדינה קטנה בהרבה מאיראן ומתקדמת יותר ממנה [2] עמד על קצת יותר משלושה ילדים לכל אישה, הגבוה ביותר בכל מדינות OECD. באותה שנה צמחה האוכלוסייה ב-1.86 אחוזים. שכנותיה של איראן, פקיסטן ואפגניסטן, נהנות גם הן מצמיחה מרשימה של האוכלוסייה. בכלל, התחזית היא שאם איראן לא תצליח להפוך את המגמה, היא תהיה המדינה עם שיעור הילודה הנמוך ביותר במזרח התיכון תוך שנים ספורות.

יעדים שאפתניים מדי

לפי הנתונים הרשמיים, באיראן מתגוררים כיום כ-89 מיליון בני אדם, ואף יותר. ערב המהפכה האסלאמית במדינה היה מספר התושבים נמוך הרבה יותר, ונאמד בכ-37 מיליון בני אדם. באותה עת הייתה איראן מדינה מערבית הרבה יותר, ותכנון משפחתי היה חלק מדרך החיים הרגילה שם.

שני תהליכים מקבילים אירעו אחרי המהפכה: כוהני הדת שהשתלטו על טהרן עודדו ילודה של מוסלמים נוספים, ומלחמת איראן-עיראק גרמה ל"בייבי בום" חסר תקדים במדינה. בשנות השמונים, לפיכך, שיעור הילודה האיראני היה מהגבוהים בעולם, כאשר כל אישה ממוצעת במדינה ילדה חמש או שש פעמים. הממשלה דחקה באזרחים להביא לעולם "צבא בן 20 מיליון איש", כדי שיילחמו באויביה של הרפובליקה האסלאמית בשם אללה.

הצמיחה הייתה כה מהירה, עד שאוכלוסיית המדינה גדלה כמעט פי שניים תוך 15 שנה. ההנהגה

בטהרן הבינה תוך זמן קצר כי אין במדינה תשתיות שיוכלו לתמוך בהיקף נרחב של האוכלוסייה, אשר צומחת בקצב כה מזוהז. גם המלחמה מול עיראק הותירה את קופת האוצר ריקה, מבלי יכולת לקדם מיזמי בינוי נרחבים שיספקו את הצרכים של אוכלוסייה הולכת וגדלת.

לפיכך, ב-1988 אירעה תהפוכה פנימית בגישה האיראנית: באותה שנה פסק בית המשפט העליון בטהרן כי אמצעי מניעה ותכנון משפחה מותרים מבחינה דתית. ההנהגה ברפובליקה יצאה בקמפיין שכותרות "פחות ילדים, חיים טובים", וסבסדה אמצעי מניעה, ניתוחים לחיתוך צינור הזרע ועוד. מאז ועד 2010 ירדה הילודה האיראנית בחדות: מספר הלידות הממוצע של נשים במדינה צנח מחמש ושש ל-1.7 או פחות. ב-15 השנים האחרונות הצניחה התמתנה, אך היא עודנה נמצאת בירידה עקבית.

עד מהרה הבינה הממשלה בטהרן לאן הרוח נושבת, וכיצד הקמפיין שלה הצליח מעל ומעבר למצופה ² עד שהביא את המדינה לצמיחה הולכת ופוחתת. מאז ועד היום ניסו ראשי הרפובליקה האסלאמית לעודד את האוכלוסייה להפוך את המגמה ולהוליד עוד ילדים, לפי שעה ללא הצלחה כלל.

בין היתר, הממשלה יצאה בסדרת קמפיינים ותוכניות במטרה לעודד את הילודה. היעד המוצהר לחומש הנוכחי, למשל, הוא להעלות את שיעור הלידות לכל אישה ל-2.5. בהתחשב בעובדה שבמשך עשור מהלכים שונים נכשלו, זה קצת שאפתני. מכל מקום, הממשלה מציעה לאזרחים הטבות שונות תמורת הרחבת המשפחה, חופשת לידה מוגדלת, מענקים, מלגות, הלוואות בריבית נמוכה, ביטוחי בריאות, סיוע בדיור ומה לא. איראן ביטלה את הסובסידיות לכל אמצעי המניעה, ומציעה בחינם את כל הטיפולים הרפואיים האפשריים לעידוד פוריות. באוגוסט האחרון, למשל, הממשלה הוציאה לדרך מבצע תעמולה חדש, ובאמצעות מכרז הציעה מלגות מכובדות לכל מיזם לעידוד ילודה בדרכים שונות.

עד כמה הימשכות המצב מדאיגה את ראשי המשטר? הנה דוגמה: אימאם בכיר של אחת הערים בדרום המדינה הגדיר אותה כ"מזיקה יותר לאיראן ממלחמה", שכן לדבריו היא משפיעה על הזהות הלאומית, על הדת, על הכלכלה ועל כלל התושבים. סגן שר הבריאות הזהיר כי אם המצב לא ישתפר בקרוב, "אנו ניפול לחור שחור דמוגרפי, ולוקח כ-150 שנים לפצות על כך".

אחד הגורמים הבכירים שבולטים בהתייחסותם לעניין הוא לא אחר מהמנהיג העליון של איראן, אייתוללה עלי ח'מינאי. האיש שקובע את המדיניות בטהרן תפס בתחילת העשור הקודם להן נושבת הרוח, ויצא בגלוי נגד מדיניות התכנון המשפחתי. הוא כינה אותה "מדיניות מערבית עוינת" שנועדה לפגוע במדינות מוסלמיות, וקרא לכל האימהות האיראניות להתגייס לטובת האומה. כבר ב-2012 הכריז כי הגדלת המשפחה האיראנית היא יעד אסטרטגי, ופרסם סדרת צעדים ותוכניות לעידוד הילודה. היעד של ח'מינאי, שעליו חזר כמה פעמים, הוא להגדיל את האוכלוסייה האיראנית ל-150 מיליון איש עד שנת 2050. היכולת של איראן לתמוך באוכלוסייה כל כך גדולה לא מעניינת את המנהיג העליון, וגם לא רווחת האזרח הפשוט שיצטרך לשאת בנטל

של לחץ כה גדול על משאבי המדינה.

למשבר הילודה יש כמה מאפיינים נוספים, שמשליכים גם הם על הפריור האיראני. הראשון הוא עלייה חדה בגיל הנישואין באיראן, שכמובן משליך על הגיל שבו יולדות נשים. ממצאים של סקרים שנעשו באחרונה באיראן מגלים כי גיל הנישואים הממוצע של נשים במדינה הגיע ל-24, בעוד שגברים מתחתנים בממוצע בגיל 28. יתרה מכך, שיעור הנישואין ברפובליקה צנח דרמטית: ב-2010 כמעט 900 אלף זוגות התחתנו, ואילו השנה נרשמו לנישואין קצת פחות מחצי מיליון זוגות. בהתאם, הגיל הממוצע של לידות ראשונות לנשים באזורים העירוניים במדינה נוסק ל-28, וגברים מביאים לעולם בטהרן הבירה בממוצע בגיל 34.5 ² נתון שמעיד על עומק המשבר. בכפרים המצב טוב יותר, אולם גם שם נשים מתחילות בממוצע ללדת ילדים רק בגיל 24 ומעלה.

הממשלה מנהלת מלחמת חורמה במאפיין אחר של התופעה: הפלות. לפי ההערכות, בכל שנה באיראן מבוצעות למעלה מ-300 אלף הפלות, שרק 10 אחוזים מהן חוקיות ³ כלומר, נובעות מסיבות בריאותיות. עם כאלף הפלות בממוצע ביום ברפובליקה האסלאמית, הן מהוות כשליש מפוטנציאל הילודה במדינה. בכירים הגדירו את המעשה כ"הוצאה להורג", וטענו כי ההפלות הן מזימה של האויב נגד איראן.

מומחים סבורים כי למשבר הילודה יש סיבות רבות, ובראשן המשבר הכלכלי במדינה ⁴ שדחף כמעט שלישי מהתושבים מתחת לקו העוני, והעלה את האינפלציה בחדות. במקביל, חשיפה לנורמות של מדינות המערב באמצעים טכנולוגיים לא חוקיים ורצון לקידום אישי שינו את ההעדפות של רבים באוכלוסייה האיראנית, במיוחד במגזרים דתיים פחות. בשורה התחתונה, חלקים נרחבים בציבור האיראני אינו מאמין בעתיד המדינה, וילדים הם לא היעד הראשון במעלה של חייו.

ניכור בין העם להנהגה

ירידת הילודה באיראן מחמירה שבעתיים כאשר היא מתלווה בבעיות ההזדקנות. מאז המהפכה האסלאמית ב-1979 עלתה תוחלת החיים במדינה באופן משמעותי, בדומה ליתר מדינות העולם. אם ב-1979 היא עמדה על גיל 57, כיום נשים צפויות בממוצע להאריך שנים באיראן עד גיל 78 וגברים עד גיל 76. משמעות הדבר היא שהרפובליקה האסלאמית מתמודדת כיום עם שכבת אוכלוסייה הולכת וגוברת של אנשים המוגדרים "מבוגרים" או "קשישים". כ-10 מיליון מהאוכלוסייה האיראנית, כ-9 מיליון בני אדם, נכללים בקטגוריה הזאת כיום ⁵ כלומר, מבוגרים מגיל 60 ויותר.

אך התחזית לעתיד קודרת עוד יותר: לפי ההשערות, עד שנת 2050 תגדל שכבה זו ותהפוך לכשליש מהאוכלוסייה האיראנית, ותהיה הגדולה מסוגה במזרח התיכון. מתוך אותם אזרחים מזדקנים, כמעט 4 אחוזים מהאוכלוסייה ב-2050 צפויה להיות מבוגרת מגיל 80. למעשה, המדינה היחידה בעולם שהבעיה הזאת חמורה יותר אצלה היא דרום-קוריאה, שבניגוד לאיראן אינה מתמודדת עם כלכלה כושלת ועיצומים בינלאומיים נוקשים.

למשבר הזה יש השלכות נרחבות: התרחבות השכבה ה"נתמכת" באיראן תטיל עומס נוסף על המערכת הסוציאלית והכלכלית במדינה בעשורים הקרובים, על שירותי הבריאות והסיעוד, ועוד. הממשלה צריכה לתכנן מחדש את מערכת הפנסיות, שאינה מותאמת לפלח אוכלוסייה גדול כל כך, ולבחון כיצד היא יכולה לסייע למספר גדול במיוחד של קשישים שיזדקקו לעזרה בהתמודדות עם קשיים פיזיים ומנטליים.

למרבה הצער, בגלל הבחירות המדיניות והצבאיות של איראן, היא נתונה תחת לחץ בינלאומי כבד שמשפיע עמוקות על כלכלתה. העיצומים מקשים על הממשלה להקצות כספים לתוכניות ארוכות טווח כאלה, ומחקרים מצאו שהם גם משפיעים ישירות על האזרח הפשוט. כך למשל, סקרים שבוצעו במשקי בית באיראן מצאו כי העיצומים השפיעו לרעה במיוחד על האוכלוסייה המבוגרת, בדגש על מי שאין לו פנסיה מסודרת מהמדינה. בנוסף, מכיוון שפעמים רבות קשישים נשענים על סיוע משפחתי, הפגיעה בכלכלה בכלל המדינה מפחיתה מהיכולת של אזרחים לעזור לקרוביהם הקשישים.

חוקרים מזהירים כי הממשלה נדרשת לנקוט כבר כיום צעדים משמעותיים כדי להתמודד עם המשבר שהולך וגדל, במיוחד בתחום הפנסיות ורשת הסיוע הסוציאלית לקשישים. הממשלה אומנם מנסה להתמודד עם התופעה, אך אמצעיה כאמור מוגבלים. בשנת 2020 גיבשה הממשלה מדיניות מסודרת לאזרח המזדקן, שבמסגרתה התייחסה להעלאת המודעות החברתית לסוגיה, שימור היכולות של אזרחים מבוגרים, חיזוק התמיכה הסוציאלית ותמיכה כלכלית במוסדות שיסייעו לאזרחים מבוגרים. מטרתו העיקרית של המהלך היא לגבש תפקידים וחובות של ארגונים הקשורים בתהליך, למפות את הנקודות החזקות כיום במשק לשם מיקוד והשתפרות, ועוד. על הנייר, מעירים מומחים, מדובר בתוכנית טובה. השאלה היא אם תיושם במלואה, וכמה כסף יש לאיראן להקדיש לה לאור המצב הכלכלי הקשה במדינה, העיצומים הבינלאומיים וההשקעה הנרחבת בתחומים כגון טרור גלובלי ותוכנית הגרעין.

הרבה מאוד גם יכול להשתנות סביב עליית הממשל החדש של הנשיא דונלד טראמפ בארה"ב. אם אכן ינקוט מדיניות נוקשה כלפי איראן, ואפילו יפעיל קמפיין של מקסימום לחץ עליה מתחילת כהונתו "כדי להוריד אותה על ברכיה" ² כפי שכבר דווח בתקשורת האמריקנית ³ זה לא יסייע לממשל בטהרן אל מול אתגרים מסוג זה.

בינתיים, מומחים מציעים שאחת הדרכים להתמודד עם המשבר היא לנצל בצורה נכונה יותר את כוח העבודה הקיים באיראן. הם מתכוונים בפרט לשיעור ההשתתפות הנמוך של נשים במשק, שיכול לסייע להגביר את הייצור המקומי ולהתמודד עם בעיות ההזדקנות בטווח הבינוני. הבעיה, כמובן, היא שמדיניות לקידום נשים אינה בראש סדר העדיפויות של איראן, והיא גם מתנגשת במידה מסוימת עם הרצון לעודד ילודה גבוהה בחברה מסורתית. לא לחינם, לפיכך, יש נשים שהתראיינו לתקשורת הבינלאומית באיראן והביעו חשד כי מדיניות עידוד הילודה בטהרן נועדה בעיני כוהני הדת הקיצונים במדינה לשמור את הנשים "במקום הראוי להן, בבית", כדבריהן.

האמירה הזאת משקפת בכלל את היחס של האזרחים האיראנים כלפי ההנהגה שלהם בסוגיה הזאת, ואת חוסר הנכונות שלהם לציית להפצרות של ח'מינאי או לשתף פעולה עם תוכניותיו לעידוד הילודה. המנהיג העליון עצמו מצהיר שוב ושוב על הבעיה, מגבש תוכניות, מענקים ותמריצים נוספים [?] אך עמו פשוט מתעלם ממנו. זה מעיד פעם נוספת על ניתוק של חלקים גדולים באוכלוסייה האיראנית מההנהגה השמרנית והקיצונית במדינה, ולהתנכרות שלה משדרות שלמות של העם באיראן.

הנה למשל דברים שאמרה גויה, תושבת טהרן, לרשת תקשורת צרפתית על אחד החוקים החדשים לעידוד ילודה ונגד הפלות: "הוא מגוחך, התערבות בחייהם הפרטיים של האזרחים. במקום לפתור בעיות כלכליות, הרשויות רוצות להתערב עוד בחיינו. זה לא עניינם, זו החלטה שלי. אנחנו מורגלים בהגבלות במדינה הזאת, ונמצא דרך לעקוף אותן".

פורסם במקור ראשון, בתאריך 24.11.2024.

הדעות המובעות בפרסומי מכון משגב הן על דעת המחברים בלבד.